

ATSISKAITYMŲ NEGRYNAISIAIS PINIGAIS TEISINĖ PRIGIMTIS

Vadimas Toločko

Akcinė bendrovė Lietuvos žemės ūkio bankas, J. Basanavičiaus g. 26, 2600 Vilnius
Telefonas 39 35 24
Elektroninis paštas vtolocko@lzub.lt

Pateikta 2000 m. vasario 2 d.

Parengta spausdinti 2000 m. balandžio 28 d.

Recenzavo AB Lietuvos žemės ūkio banko valdybos pirmininko pavaduotojas doc. dr. S. Vėlyvis ir Lietuvos teisės akademijos Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros doc. dr. V. Pakalniškis

S a n t r a u k a

Apžvelgiant Vokietijos, Prancūzijos bei Rusijos civilinės teisės doktriną, straipsnyje nagrinėjama teisinė atsiskaitymų negrynaisiais pinigais prigimtis bei atsiskaitymų negrynaisiais pinigais esmė: piniginės prievolės teisinės ypatybės ir sąvoka; piniginės prievolės įvykdymo vieta; piniginės prievolės įvykdymo laikas; mokėjimas, mokėjimo būdai bei atsakomybė už piniginės prievolės neįvykdymą arba netinkamą įvykdymą.

Be Lietuvos Respublikos norminių teisės aktų, reglamentuojančių atsiskaitymus negrynaisiais pinigais, straipsnyje pateikiami JAV, Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Prancūzijos ir Rusijos atsiskaitymų negrynaisiais pinigais santykių reguliavimo ypatumai.

1990 m. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pagrindinė užduotis, be tarptautinio pripažinimo iškovojimo, buvo įtvirtinti nepriklausomybę – tiek politine, tiek ekonomine prasme. Pagrindiniu reformų tikslu tapo atsiskirti nuo ekonominės-finansinės SSRS sistemos ir pereiti nuo socialistinės planinės ekonomikos prie laisvosios rinkos. Tad nenuostabu, jog pirmaisiais nepriklausomybės metais priimti ir pradėti įgyvendinti baziniai finansinius-kreditinius santykius reguliuojantys norminiai aktai: Lietuvos banko (1990 02 13, Žin., 1990, Nr. 7–172) bei Laikinasis valiutos fondų ir atsiskaitymų konvertuojama valiuta (1991 04 21, Žin., 1991, Nr. 10–265) įstatymai, nutarimai dėl akcinių komercinių bankų steigimo (1990 12 19, Žin., 1991, Nr. 1–4) bei dėl bendrųjų talonų prekėms įsigyti įvedimo (1991 07 17, Žin., 1991, Nr. 23–626). Šių teisės aktų priėmimas sudarė prielaidas ekonominių reformų įgyvendinimo pradžiai, o kartu tolesnei teisinės bazės plėtrai, turėjusiai tapti pagrindu atkurti makroekonominį stabilumą, įvesti savo valiutą, restruktūrizuoti ūkį ir kurti bei stiprinti privatų sektorių: priimti Pinigų (1993 07 01, Žin., 1993, Nr. 27–623), Laikinosios atsiskaitymų tvarkos ir sąlygų (1993 07 14, Žin., 1993, Nr. 31–711) ir Lito patikimumo (1994 03 17, Žin., 1994, Nr. 24–378) įstatymai.

Nepaisant gana intensyvios įstatymų leidybos 1990–1993 m., nuo 1994 m. teisės normos, reguliuojančios finansinius-kreditinius santykius, galima sakyti nebebuvo kuriamos (išskyrus kelių teisės aktų pakeitimą). Šiuo metu, visame pasaulyje sparčiai besiplėtojant atsiskaitymų negrynaisiais pinigais santykiams ir diegiant naujas jų formas, itin ryškėja ir vis aktualesnė tampa Lietuvos įstatymų leidybos atsilikimo šioje srityje problema.

Šiame straipsnyje nagrinėjama teisinė atsiskaitymų negrynaisiais pinigais prigimtis, piniginės prievolės samprata ir JAV, Didžiosios Britanijos, Vokietijos, Prancūzijos ir Rusijos atsiskaitymų negrynaisiais pinigais santykių teisinio reguliavimo patirtis.

I. Pinigai ir civilinės teisės doktrina

Pinigų sąvokai itin daug dėmesio skiriama civilinės teisės doktrinoje (klasikiniais autoriais, išsamiai analizavusiais šį klausimą, teisėtai laikomi F. A. Mannas [1] ir A. Nussbaumas [2]).

Rusijos civilinėje teisėje pirmieji pinigų teisinės prigimties tyrimai atlikti XIX a. pabaigoje¹. Tuo metu teisinis pinigų apibrėžimas buvo grindžiamas ekonominėmis kategorijomis (M. Litovčenko [3, p. 4]): pinigai buvo traktuojami kaip universali mainų vertybė, kurią valstybė legitimizuoja kaip abstraktų vertės vienetą ir visuotinę teisėtą (priverstinę) mokėjimo priemonę; be to, teisinė sąvoka „pinigai“ glaudžiai susijusi su turtinės teisės sąvoka. Pinigais galima pakeisti ne tik turtinės teisės statusą, bet ir jos dalyką. „Pinigų suma turi būti iškelta sandėrio *conditio*²“ [3, p. 28].

Pinigai gali būti nagrinėjami dviem teisiniais aspektais: kaip daiktas (*res*) ir kaip suma. Pirmasis susijęs tik su grynaisiais pinigais, kurie laikomi *res corporalis*³ ir arba patys savaime turi tam tikrą objektyvią vertę (t.y. medžiagos, iš kurios jie pagaminti, vertę), arba tam tikrą subjektyvią vertę (t.y. atstoja tam tikrą vertę visuomenės susitarimu). Šiuo aspektu nagrinėjamiems pinigams priskirtinos kilnojamumo, pakeičiamumo (pinigai veikia kaip *kvantitas*⁴, kurio vertę lemia tik skaičius, apimtis ir svoris) ir vartojamumo („tikrasis ir tinkamiausias pinigų vartojimas – tai jų išleidimas, pašalinantis bet kokias jų buvusio savininko pretenzijas į juos“ [4, p. 302]) savybės. Kadangi šio straipsnio objektas – atsiskaitymai negrynaisiais pinigais, pinigai kaip *res* tiriant svarbūs tik pačia bendriausia prasme, nes, atsiskaitant per banką, „pinigai nepalieka savo judėjimo per keletą sandėrių pėdsakų“ [5, p. 33]. Daug aktualesnis antrasis teisinis pinigų aspektas – pinigai kaip suma. Pinigų sumą P. Citovičius apibrėžia kaip „perkamosios galios kiekį, apskaičiuotą ir išreikštą piniginių tos ar kitos monetinės sistemos vienetų suma“ [5, p. 8]. Šiuo atveju pinigai kaip suma tampa savarankišku teisinių santykių dalyku dėl savo dar abstraktesnio, nei pinigai kaip *res*, pobūdžio. „Bet kokia turtinė teisė tam tikromis sąlygomis gali tapti pinigine prievole, o realizavus pastarąją – pinigine suma. Toks yra pinigų kaip sumos vaidmuo civilinėje teisėje“ [3, p. 39].

Vokiečių teoretikas G. Hartmanas pasiūlė atskirti pinigų bendrąja teisine prasme ir pinigų specialiąja juridine prasme (kaip „visumos teisės normų, nustatytų pinigams kaip ypatingos rūšies civilinių teisių objektams“ [6, p. 54]) sąvokas. „Bendrąja“ samprata pinigai suvokiami kaip daiktai, gebantys būti visų kitų ūkinių gėrybių ekvivalentu, ir dėl to veikiantys kaip turtinių vertybių kaupimo ir apyvartos priemonė. „Specialioji“ sąvoka apima pinigų kaip daikto, kuriam pagal įstatymą suteikta galimybė būti priemone prievolėms padengti visais negalimumo įvykdyti atvejais, neatleidžiančiais skolininko, sampratą. G. Hartmano pasekėjas L. Enekcerusas [7, p. 21] taip pat išskiria plačiąją (pinigai apyvartoje) ir siaurąją pinigų sampratą. Plačiąja prasme pinigai traktuojami kaip visuotinis daiktų, esančių apyvartoje ir turinčių tam tikrą vertę, matas. Trumpai tariant, „pinigai – tai apyvartoje pripažintas vertės matas ir jos reiškėjas“. Atitinkamai skiriamos dvi pinigų funkcijos: mokėjimo funkcija (jei skolos dalykas yra kokio nors daikto vertė) ir mainų funkcija (ji padeda lengviau daiktus paversti pinigais, o pinigus – naujais daiktais). Pinigai siaurąja prasme – „teisės normos pripažintas vertės reiškėjas, t.y. teisės pripažinta mokėjimo už skolas priemonė, turinti vertę; kitais žodžiais tariant, tai tie daiktai, kuriuos kreditorius, kuriam priklauso kokio nors daikto vertė, privalo priimti apmokėti“. Taigi pinigams siaurąja prasme priskirtina privalomumo savybė, kadangi pinigai privalo būti priimami mainais į tam tikros (tos pačios) vertės daiktą. Pinigų plačiąja prasme sąvoka remiasi apyvartos papročiais, bet iš tikrųjų tai toli gražu ne visada reiškia, jog pinigų siaurąja prasme normos turi būti taikomos ir pinigams plačiąja prasme. L. Enekceruso teigimu, „aiškinant kiekvieną atskirą normą, derėtų nustatyti, jog ji turi būti

¹ Vertėtų paminėti šiuos darbus: Цитович П. Обязательство по русскому гражданскому праву. – Харьков, 1887; taip pat jo Деньги в области гражданского права. – Харьков, 1873.; Литовченко М. Деньги в гражданском праве. – Киев, 1887.

² *Conditio* – lot. sąlygos.

³ Austrijos teisėje sąvoka „daiktas“ labai plati („visa, kas atskirta nuo asmens ir žmogui naudotis“ ABGB par. 285), ji apima ir pinigus sąskaitoje, kas savo ruožtu panaikina teisinio jų apibrėžimo problemą.

⁴ *Quantity* – lot. dydis.

taikoma taip pat ir daiktų, kurie apyvartoje paprastai nelaikomi pinigais, atžvilgiu, arba priešingai – jog šios normos taikymas negalimas kai kurių daiktų, kurie apyvartoje paprastai laikomi pinigais, atžvilgiu” [7, p. 22].

Prancūzijos teisėje pinigai priskiriami prie turto – materialaus (*biens corporels*), kai kalbama apie grynuosius pinigus, ir nematerialaus (*biens incorporels*), kalbant apie negrynuosius pinigus. Kadangi, kaip jau minėta, šiame straipsnyje nagrinėjami atsiskaitymai negrynaisiais pinigais, tikslinga apibrėžti pinigų kaip *biens incorporels* analizę, remiantis R. Savatje teorija, pagrįsta keliomis prielaidomis: 1) nematerialus turtas realus; 2) nematerialaus turto turėtojas disponuoja visomis savininko teisėmis; 3) pinigai gali būti materializuojami ir dematerializuojami. Nematerialaus turto realumas pasireiškia tuo, kad, nors jis veikia ne kaip daiktai, o kaip teisės, dėl šių teisių galima atlikti nemažai veiksmų, taip pat ir sudaryti sandorius. Nepaisant to, kad nematerialus turtas – tai “abstraktus” turtas [8, p. 90], jo atžvilgiu realizuojamos visos savininko teisės (lygiai kaip ir materialaus turto atveju). Pinigų materializacija ir dematerializacija reiškia perėjimą iš egzistavimo materialaus turto forma į nematerialią. Iš pradžių pinigai egzistuoja kaip realus daiktas (turintis objektyvią vertę). Atsiradus banko bilietams (banknotams), pinigai įgavo naują savybę – reikalavimo teisę, kadangi reali vertė (auksas) galėjo būti gauta tik mainais į piniginius ženklus. Dar vėliau, įvedus privalomąjį kursą, piniginiai ženklai tapo abstrakčiu vertės simboliu, o pradėjus naudoti atsiskaitymus negrynaisiais pinigais, buvo galutinai dematerializuoti (R. Savatje netgi mano, jog šiuo atveju pinigai netenka savo teisinės mokėjimo priemonės funkcijos ir atlieka tik ekonominę – apskaitos [8, p. 140]).

Anglosaksų teisėje pinigai laikomi asmeniniu kilnojamuoju turtu (*chattel personal*), apyvartiniu kilnojamuoju turtu (“*negotiable chattel*” – F. A. Mano [1, p. 11] terminas), o dar konkrečiau – veikiančiais daiktais (*choses/things in action*)¹. Pagrindinis skirtumas tarp *things in action* ir materialaus kilnojamojo turto yra tas, jog materialus kilnojamojasis turtas, priešingai nei *things in action*, gali būti valdymo objektu (pvz., žr. sprendimą byloje *Torkington prieš Magee* (1902)). “*Things in action* atžvilgiu negalimas toks teisių skirstymas, koks galimas materialaus kilnojamojo turto atžvilgiu; neįmanomas laikymas, atskiriantis nuosavybės teisę nuo valdymo” [9, p. 286]). Skiriamasis pinigų kaip *things in action* bruožas yra jų nenutrūkstamas ryšys su sąvoka “skaičiavimo vienetas” (*unit of account*). Jis, kaip buvo parodyta, nėra metalo kiekis, bet abstraktus matavimo vienetas, ką patvirtina ir teismų praktika. Byloje *Adelaide Electric Supply Co prieš Prudential Assurance Co* [10, p. 148] buvo nurodyta, jog “skola skaičiuojama ne tik valiutos sąvokomis, bet ir skaičiavimo vieneto sąvokomis”, taip pat, jog “svaras sterlingų nėra moneta, o sutartis dėl svarų sterlingų sumokėjimo – tai sutartis dėl konkretaus skaičiaus standartinių vertės vienetų sumokėjimo, naudojant monetas, banknotus ar kitas teisėtas mokėjimo priemones”.

II. Atsiskaitymų negrynaisiais pinigais teisinė prigimtis

Kadangi atsiskaitymų teisinių santykių objektas yra pinigai, būtina apibrėžti atsiskaitymų negrynaisiais pinigais pinigų sąvoką. Atsiskaitant negrynaisiais pinigais, mokėtojas pinigų neperduoda tiesiogiai gavėjui, todėl kyla klausimas dėl pačios “negrynųjų pinigų” sąvokos. Civilinėje doktrinoje galima rasti įvairių nuomonių. Vieni autoriai įrašus sąskaitoje laiko ypatinga pinigų rūšimi, egzistuojančia banko viduje, o už jo ribų įgaunančia grynujų pinigų formą [11, p. 318; 12, p. 17]. Tokiu atveju pinigams reikia priskirti visus atsiskaitymų dokumentus (čekius, mokėjimo pavedimus ir pan.). Kiti autoriai mano, jog įrašai sąskaitoje – tai apyvartūs teisės gauti pinigus liudijimai [13, p. 11], teisės perduoti teisę į pinigus išraiška [14, p. 18] arba “paprasta teisė” gauti pinigus [15, p. 89]. Pvz., L. A. Luncas teigia, jog “mokant vekseliais, čekiais ir atsiskaitant negrynaisiais pinigais, kreditorius mainais už grynuosius pinigus gauna reikalavimo teisę į pinigus” [16, p. 20]. Piniginės prievolės dalyku gali būti tik piniginiai ženklai, bet ne teisė gauti pinigus, kas atrodo pernelyg vienareikšmiška (tą pastebėjo ir pats L. A. Luncas [16, p. 29]). Kai kas skiria sąvoką “pinigų sumokėjimas” ir

¹ Galima taip pat aptikti termino *choses/things in action* vertimą kaip “praskolintas turtas” (žr. Дженкс Э. Английское право. – Москва, 1947. 292 c.), bet jis nėra tikslus.

sąvoką “mokėjimo būdas” [17, p. 30] (arba “mokėjimo modusas”).

Šiuose ginčuose dėl juridinio įrašų sąskaitose pobūdžio neskiriama dėmesio itin svarbiam dalykui, kurį dar šio amžiaus pradžioj pabrėžė F. K. Savinji ir G. F. Šeršenevičius. Diskutuojama dėl to, ar piniginiai santykiai yra daiktiniai, ar prievoliniai. Pradėti gi derėtų nuo to, jog piniginiai santykiai – tai pirmiausia turtiniai santykiai. Kaip rašo F. K. Savinji, “pinigai susiję su turto samprata kaip asmens civiline teisine valdžia ar viešpatavimu pasaulyje: *Pecuniam habens habet omnem rem, quam vult habere*”¹ [4, p. 43]. Turtas yra tam tikra “juridinė visuma” [18, p. 23]. Turtas suvokiamas dvejopai: kaip visuma daiktų, priklausančių asmeniui nuosavybės teise ar dėl kitų daiktinių teisių (kaip grynasis turtas), taip pat kaip visuma teisių į svetimus veiksmus (skolinis turtas). Kita vertus, turtas – tai visuma daiktų, priklausančių vienam asmeniui, bet laikinai kito asmens valdomų ar naudojamų, taip pat visuma šio asmens turimų prievolių. Įrašas sąskaitoje visiškai atitinka turto sąvoką, kadangi jis išreikštas pinigų suma (t.y. už įrašo sąskaitoje slypi tikri pinigai (kaip visuma daiktų, apibrėžtų rūšiniais požymiais). Tačiau įrašas sąskaitoje – tam tikrų atsiskaitymų sandėrių rezultatas. Įrašo suma (ir jo piniginis įvertinimas) didėja, įskaitant pinigus, ir mažėja juos nurašant. Įskaitymas – teisės į svetimus veiksmus realizavimo rezultatas, nurašymas – prievolės kitiems asmenims įvykdymo rezultatas. Apibendrinant galima padaryti išvadą, jog įrašai sąskaitoje – tai sudėtingas turtinis kompleksas (mišraus pobūdžio teisės), apimantis tiek daiktinius teisinius, tiek prievolinius teisinius elementus: kol pinigai yra banko sąskaitoje, jos savininkas turi tiek daiktinių teisių į juos (sąskaitos numeris individualizuoja savininką, visi pinigai, esantys šioje sąskaitoje, laikomi priklausančiais šiam savininkui; pinigai bet kuriuo metu gali būti gauti grynaisiais²), tiek ir prievolių (iš atsiskaitomosios sąskaitos sutarties, sudarytos su banku).

Nagrinėjant “negrynuosius pinigus”, svarbu apibrėžti ir jų mokėjimo galią civilinėje apyvartoje. Neretai būdavo siūloma traktuoti pinigus kaip civilinių teisių santykių objektą, tačiau klasifikuojant taikyti ekonominį požymį – daikto paskirtį apyvartoje. Vėliau ekonomistai, plėtodami panašias koncepcijas, įvedė terminą “bankiniai pinigai” (*monnai scripturale*), prie kurių jie priskyrė pašto pervedimus žiro sistemoje, banko sąskaitas, izdo įsipareigojimus, netgi banko tratas, peradresuojamus vekselius ir čekius, kurie atlieka cirkuliacinę funkciją ekonominėje apyvartoje.

Tačiau mokėjimo galios suteikimas “negryniesiems pinigams” (tokiems, kaip įrašai banko sąskaitose, vertybiniuose popieriuose ir pan.), o ne “elektroniniams pinigams” nėra pagrįstas. Pirma, juridine prasme banko sąskaitos yra prievolės, o ne pinigai. Peradresuojant vekselį, reikalaujama sumokėti “nustatytą sumą pinigais”. Nesant tiesiogiai išreikšto ar numanomo kreditoriaus sutikimo, skola negali būti padengta kitaip, kaip tik sumokant tuo, kas laikoma teisėta mokėjimo priemone. Antra, anot F. A. Manno, “jeigu, kreditoriai būtų priversti be jų sutikimo priimti besąlyginį mokėjimą pinigų, kitokių nei teisėta mokėjimo priemonė, skolininko nuožiūra arba būtų patenkinti sąlyginium mokėjimu, kiltų plačių reformų, kurių detales net sunku įsivaizduoti, būtinybė” [1, p. 7]. Net jeigu vadovaujantis prekybos įpročiais taikomas koks nors konkretus mokėjimo būdas, prekybos įpročiai, kaip nesukuriantys teisės normų, negali būti laikomi privalomais kreditoriui ta prasme, kokia jam yra privaloma priimti pinigus, pasižyminčius įstatymų įtvirtinta mokėjimo galia. Kita vertus, prekybos įpročiai turi tam tikrą juridinę reikšmę: kreditoriaus atsisakymas priimti čekį, išrašytą banko vardu ir pasiūlytą pagal šioje prekybos srityje priimtą atsiskaitymų praktiką, nenurodant tokio atsisakymo pagrindo, ir vėlesnis dvišalės sutarties atsisakymas, remiantis tuo, kad skolininkas uždelsė, kontinentinėje teisėje gali būti laikomas piktnaudžiavimu teise. Anglosaksų teisėje iš kreditoriaus atimama teisė remsis tuo, kad pinigai nesumokėti, jei jis nėra iš anksto pareikalavęs sumokėti teisėta mokėjimo priemone ir atmetęs galiojančio čekio ar kokių nors kitų mokėjimo ženklų, nesančių teisėta mokėjimo priemone, siūlymą (*Restatement of the Law of Contracts (305 par.)*). Taigi “negryniesiems pinigams” daugeliu atvejų pripažįstama mokėjimo galia, lygiavertė teisėtai grynųjų pinigų mokėjimo galiai, tik siūlomos mokėjimo priemonės turi būti galiojančios (teisėtos).

Kiekvieno teisinio santykio turinį sudaro jo dalyvių teisių ir pareigų visuma. Tokia vi-

¹ Lot. Turintis pinigų turi viską, ką nori turėti.

² Kartais bankai reikalauja iš anksto perspėti, kad norima paimti didelę sumą grynaisiais pinigais.

suma pasireiškia pinigineje prievolėje. Visi atsiskaitymų sandoriai savo prigimtimi yra piniginės prievolės. Tad būtina išsamesnė teorinių piniginės prievolės, kaip platesnės kategorijos, aspektų analizė. Anot V. S. Tolstojaus, „ji [prievolė] turi būti apibrėžta įvairiapusiškai, t.y.: kas ir kur ją atlieka, iš ko ji susideda, į kokį dalyką ji turi būti nukreipta ir t.t.“ [19, p. 12]. Taigi aiškinantis piniginės prievolės esmę, būtina išnagrinėti:

- 1) piniginės prievolės teisinės ypatybes ir sąvoką;
- 2) piniginės prievolės įvykdymo vietą;
- 3) piniginės prievolės įvykdymo laiką;
- 4) mokėjimą, mokėjimo būdą ir su tuo susijusius klausimus;
- 5) atsakomybę už piniginės prievolės neįvykdymą arba netinkamą įvykdymą.

Kiekviena prievolė gali būti nagrinėjama trimis požiūriais: skolininko atliekamo veiksmo pobūdžio; skolininko veiksmo dalyko ir pagaliau turinio (teisių ir pareigų visumos) ypatumų požiūriu¹. Nagrinėjant piniginės prievolės sąvoką, svarbu apžvelgti istorinę piniginės prievolės sampratos raidą.

G. F. Šeršenevičius [20, p. 54–95] tiesiogiai nekalba apie piniginę prievolę, tačiau iš jo pateiktos prievolės koncepcijos galima padaryti tam tikras išvadas ir dėl piniginės prievolės. G. F. Šeršenevičiaus nuomone, žodis „prievolė“ gali būti vartojamas šiomis prasmėmis: 1) kaip pasyvaus subjekto pareiga, 2) kaip aktyvaus subjekto teisė, 3) kaip rūšinė sąvoka visam santykiui, 4) kaip aktas, patvirtinantis santykio egzistavimą. Regis, tiksliausia vartoti terminą „prievolė“ kaip *vinculum juris*² santykį, kuris susieja visus jo dalyvius. Piniginės prievolės atveju ši samprata tuo labiau teisinga. Kaip pavyzdį galima nagrinėti dokumentinį akredityvą. Jei terminas „dokumentinis akredityvas – sąlyginė banko prievolė“ būtų suprantamas tik pasyvaus subjekto, t.y. banko, požiūriu, kiltų problemų apibrėžiant neatšaukiamo akredityvo teisinę prigimtį. Remiantis G. F. Šeršenevičiaus prievolės kaip *vinculum juris* santykio samprata, tokių problemų nekyla. „Teisė į veiksmą“ piniginės prievolės atveju suprantama kaip teisė gauti nuosavybėn atitinkamą pinigų sumą. Ši teisė gali būti realizuojama, reikalaujant iš skolininko sumokėti sumą natūra (piniginių ženklų, esančių teisėta mokėjimo priemone, forma), arba reikalaujant iš banko išduoti tokią sumą po to, kai skolininkas paveda bankui sumokėti. Kreditoriaus teisė gauti pinigų sumą natūra gali būti realizuojama iš karto arba per atitinkamą laikotarpį. Pastaruoju atveju pinigai „egzistuoja“ kaip įrašas sąskaitoje ir banko prievolė išduoti juos sąskaitos savininkui pareikalavus. Kai kuriais atvejais bankas tampa savarankiškai įpareigotu asmeniu (pvz., patvirtinantis bankas, esant patvirtintam akredityvui). Tokiu atveju kreditorius, pasak G. F. Šeršenevičiaus, turi „teisę į banko ir skolininko veiksmą“, be to, skolininkas yra pradinis įpareigotas asmuo prievolės atsiradimo laiko prasme. Prievolė sumokėti kreditoriui priklausančią pinigų sumą ir atitinkamai pinigine prievolė, atsižvelgiant į egzistavimo laiką, gali būti: a) vienkartinė (pinigų pervedimas), b) daugkartinė (revolverinis akredityvas), c) trunkamoji (kreditinė kortelė).

M. Litovčenko išskiria tokius piniginės prievolės požymius: 1) abstraktumas (atitrauktumas nuo *causa debendi*), 2) perduodamumas (cirkuliuojamumas), užtikrinantis pinigų mokėjimo funkciją, 3) savybė keisti sumą: didinti, priskaičiuojant procentus (kai yra uždelsta), arba mažinti, išskaičiuojant procentus (sumokėjus anksčiau termino (diskontas) už likusį iki mokėjimo termino laiką (*interusurium*)), 4) tęstinumas laike, 5) pastovumas (*obligatio ir solutio*): piniginių prievolės dalykas visada yra pinigų suma (turima omenyje kokybinė pusė – kiekybinis santykis gali kisti) [3, p. 40].

Pereinant prie šiuolaikinės doktrinos, galima paminėti L. A. Lunčą, L. S. Eljasoną, S. S. Aleksejevą, V. P. Mozoliną, V. S. Tolstojų, taip pat L. A. Novosiolovą. L. A. Lunčas, atsižvelgiant į jų dalyką, išskiria keletą piniginių prievolių rūšių: 1) prievolės, kurių dalykas yra atitinkamos piniginių ženklų rūšys (valiutiniai sandoriai), 2) prievolės, kurių dalykas yra atitinkamos rūšies piniginių ženklų vertė (prievolė sumokėti pagal tam tikrą kursą), 3) prievolės, kurių dalykas yra atitinkamo perkamojo sugebėjimo suteikimas (alimentinės prievolės), 4)

¹ *Vinculum juris* – lot. teisinis ryšys, žr. taip pat Толстой В. С. Отдельные виды обязательств, не известных гражданским кодексам союзных республик // Советское государство и право. 1971. № 10. Стр. 38.

² Pažodžiui – „įpareigojanti teisė“.

prievolės, įpareigojančias sumokėti tam tikrą sumą, ne konkretų piniginių ženklų skaičių (pastaruoju atveju piniginės prievolės suvokiamos plačiąja prasme, priskiriant prie jų atsiskaitymų sandorius) [21, p. 23]. “Pinigine prievole plačiąja prasme mes vadiname prievolę, kurios dalykas yra piniginiai ženklai kaip tokie” [16, p. 89]. Prie piniginių prievolių nepriskirtini sandoriai, kurių dalykas yra individualiai apibrėžti piniginiai ženklai, o negalimumas įvykdyti tokius sandorius automatiškai atleidžia skolininką nuo atsakomybės; uždelsus įvykdyti, išieškomi nuostoliai, o ne procentai; įvykdymo vieta nustatoma, remiantis bendraisiais pagrindais. Piniginėms prievolėms taip pat nepriklauso valiutiniai pirkimo-pardavimo sandoriai. Šiuo atveju pinigai yra “prekė”. Valiutinius sandorius nurodytąja prasme derėtų skirti nuo sandorių, kuriuose mokėjimas nurodytas užsienio valiuta: šiuo atveju valiuta yra ne “prekė”, o mokėjimo įrankis. Kaip du esmingiausius piniginės prievolės bruožus L. A. Luncas išskiria jos (1) įvykdytinumą (“visada lieka įmanoma įvykdyti piniginę prievolę”) ir (2) abstraktumą (“nurodytoji piniginės prievolės, išreikštos atitinkama piniginių vienetų suma, ypatybė ne kartą tapo pagrindu apibūdinti piniginę prievolę kaip skolą (pagal savo dalyką abstrakčią, t.y. nukreiptą suteikti abstrakčią turtinę vertybę)”). L. S. Eljasonas nurodė, jog “piniginės prievolės dalykas yra atitinkamos pinigų sumos mokėjimas” [22, p. 27]. Jis nurodė keletą piniginės prievolės požymių: 1) piniginės prievolės mokėjimo dalykas apibūdinamas rūšiniais požymiais, kaip ir visais atvejais, kai kalbama apie pakeičiamus daiktus, 2) pinigai kaip mokėjimo dalykas pasižymi visišku vienuarūšiškumu ir pakeičiamumu (todėl atkrenta klausimas dėl “pinigų rūšies ir piniginių įstatymų rūšių”), 3) prievolės dalykas yra pinigų suma, įkūnyta piniginiuose ženkluose, kuriuos įstatymas priskiria teisėtoms mokėjimo priemonėms (tuo pinigine prievole skiriasi nuo prievolės pristatyti pinigus kaip atitinkamos rūšies pakeičiamus daiktus). S. S. Aleksejevas prie piniginių prievolių teisinių ypatybių priskiria: 1) pinigų sumokėjimą kaip pirminį dvišalės prievolės turinį, 2) prievolės dinamiškumą, 3) minimalią sumos ribą, 4) ieškinio galią [23, p. 5]. V. P. Mozolinas išskiria pinigines prievoles plačiąja ir siaurąja prasme, teigdamas, jog piniginės prievolės yra prievolės, kuriose “piniginiai ženklai laikomi vieninteliu įvykdymo dalyku”, arba prievolės, kurių dalykas, be pinigų, yra kitos vertybės (pavyzdžiui, prekės pirkimo-pardavimo sutartyje) [24, p. 270]. V. S. Tolstojus apibrėžia piniginę prievolę kaip prievolę, “kurioje iš vienos šalies priklauso tam tikra pinigų suma arba vertybiniai popieriai, o kita šalis neturi jokių priešpriešinių pareigų” [19, p. 142]. L. A. Novosiolova [25, p. 322] išskiria tokius piniginės prievolės požymius: 1) pinigine prievole supriešinama su įvykdymu pagal pagrindinę prievolę, 2) pinigine prievole turi atitikti pagrindinę prievolę, 3) pinigine prievole visuomet susijusi su atitinkamos pinigų sumos perdavimu, 4) pinigine prievole įvykdoma, perduodant grynuosius pinigus arba pervedant lėšas per banką, 5) pinigų įnešimas į notarų biuro depozitinę sąskaitą yra tinkamas įvykdymas, jeigu kreditoriaus nėra arba jis vengia priimti įvykdymą.

Apibendrinant galima padaryti keletą išvadų: atsiskaitymų sandorių turinys yra pinigine prievole kaip *vinculum juris* santykis, susiejantis į vieną jo dalyvius ir supriešinantis su įvykdymu pagal pagrindinę prievolę; piniginės prievolės tikslas – suteikti piniginių ženklų sumą, atitinkančią piniginių vienetų sumą. Piniginė prievolė yra abstrakti, įvykdoma, perduodama, dalinė, nekintanti.

III. Piniginės prievolės ypatumai

Anglosaksų teisėje skiriamos dvi piniginių prievolių rūšys: paprastosios piniginės prievolės (*debts*) ir apyvartiniai dokumentai. Pirmosios paprastai atsiranda iš paskolos arba prekybinės sutarties. Natūralu, jog tokiomis teisėmis gali būti pasinaudota tik prieš sutarties dalyvį; bet kreditoriaus teisė išieškoti iš skolininko turi tam tikros turtinės vertės, kurią ir galima parduoti. “*Debt*” nukreipta į nustatytos ar nustatomos pinigų sumos sumokėjimą; kitos prievolių rūšys, kylančios iš sutarčių, nepriskiriamos prie paprastųjų piniginių prievolių ir dažniausiai negali būti perleidžiamos” [9, p. 282]. Piniginė prievolė reikalauja laikytis tam tikrų sąlygų.

Piniginė prievolė atsiranda, kai skolininkas privalo sumokėti fiksuotą, tam tikrą specifinę arba iš anksto nustatytą pinigų sumą.

Piniginę prievolę reikia skirti nuo kontraktų pristatyti tam tikrą kiekį tam tikros rūšies pi-

nigų. Skirtumų nustatymo svarbą lemia, be kita ko, ir skirtingos pasekmės, atsirandančios negalint įvykdyti. Kaip taikliai pastebėjo F. A. Mannas “<...> neįmanoma negalėti įvykdyti piniginę prievolę” [1, p. 68], o A. Nusbaumo žodžiais tariant, “<...> ji [piniginė prievolė] neįveikiama” [2, p. 287]. Dėl šios priežasties faktas, jog mokėjimas neįmanomas sutarčioje mokėjimo vietoje, negali būti traktuojamas kaip pagrindas padengti prievolę. Todėl Anglijos teisminėje praktikoje priverstinis mokėjimo vietos pakeitimas vertinamas neigiamai tuo atveju, kai mokėjimas neįmanomas vietoje, šalių nustatytoje šiam tikslui. Viena svarbiausių bylų, sukūrusių precedentą šioje srityje, yra *Ralli prieš Naviera Sota y Aznar* (1920) byla [10]. Byloje nagrinėjamas tarptautinė sutartis, reguliuojama Anglijos teisės ir numatanti mokėjimo atlikimą Barselonoje, kurioje, vadovaujantis Ispanijos teise, mokėjimo dieną tiek mokėjimas, tiek pinigų priėmimas turėtų būti laikomi neteisėtais. Ieškinys dėl skolos išieškojimo buvo atmestas. Teisėjas Scruttonas, motyvuodamas atsisakymą patenkinti ieškinį, teigė: “Kai sutartis reikalauja, kad veiksmai būtų atliekami užsienio valstybėje, nesant ypatingų aplinkybių, dėl kurių būtų galima numatyti tęstinį negalėjimą atlikti veiksmo, sąlyga, iškeliamą užsienio valstybėje, nėra neteisėta pagal šios valstybės teisę. Bet mokėjimo vietos numatymas pinigine prievolėje yra santykinai mažiau svarbus, tad galima drąsiai manyti, jog tęstinis negalėjimas įvykdyti pagal *lex loci solutionis* visiškai įėjo į šalių ketinimus, jos galėjo mokėjimo vieta parinkti Londoną, vietoj to, kad atleistų skolininką nuo jo laisva valia prisiimtos skolos”. Prancūzijos praktikoje neteisėtumas pagal mokėjimo vietą laikomas greičiau pagrindu sustabdyti prievolės vykdymą nei jos padengimu [26, p. 43]. Vokietijos praktikoje numatoma galimybė pakeisti mokėjimo vietą [27, p. 121]. Atsižvelgiant į mokėjimo būdą, skiriamos tokios prievolės: a) sumokėti nustatytą (konkrečią) pinigų sumą laisvai pasirenkamam būdu, b) sumokėti nustatytą pinigų sumą nustatytu būdu (F. A. Mannas apibrėžia šią rūšį kaip “tikrą piniginę prievolę” – *genuine money obligation*), c) sumokėti nenustatytą, bet nustatomą pinigų sumą.

Pažado sumokėti nustatytą pinigų sumą pažeidimas nesukelia esminių prievolės struktūros pasikeitimų.

Prievolė, net ir pareiškus ieškinį, turi likti įmanoma įvykdyti, sumokant priklausančią sumą, ir toks įvykdymas gali būti apibūdinamas kaip susitarimas pakeisti įvykdymą (*accord and satisfaction*). Teisėjo Atkino žodžiais byloje *Beaumont prieš Greathead* [10] tariant, “nominalūs nuostoliai dėl nemokėjimo pagal skolą – tai pakaba, kur kabinama kaina”.

Kai sutartinis pažadas arba nesutartinė pareiga pažeidžiama, pinigų suma tampa privaloma sumokėti, o prievolė virsta pinigine.

“Piniginė prievolė – prievolė, kurios turinys yra pinigų sumos sumokėjimas, neatsižvelgiant į tai, ar ji nustatoma iš pat pradžių, ar vėliau. Esminė piniginės prievolės charakteristika yra ta, jog, nesant specialių įstatymų, mokėjimas pagal ją negali tapti neįmanomas, ir jog ji “sugeba nešti procentus” – tokį apibrėžimą pateikia F. A. Mannas [1, p. 200]. M. Volfo teigimu, piniginė prievolė – tai “sutartinė prievolė sumokėti atitinkamą pinigų sumą” [28, p. 492]. R. Savatje išskiria keletą esminių piniginės prievolės bruožų. Piniginė prievolė savo esme priskirtina prievolėms pasiekti rezultata. Prievolės suteikti rezultata – tai visuomet garantinės prievolės. Kreditorių pagal tokią prievolę padėtis yra daug geresnė, nei tų, kurių atžvilgiu skolininkas privalo tinkamai atlikti atitinkamus veiksmus, negarantuodamas rezultato. Garantinių prievolių atveju skolininkas atleidžiamas nuo atsakomybės tik jei įrodo buvus nenugalimą jėgą, sukėlusią negalimumą įvykdyti prievolę. Anot R. Savatje, “neįvykdžius prievolės, skolininko atsakomybė kyla automatiškai. Neįvykdymo įrodymu tampa faktas, jog pažadėtasis rezultatas nebuvo pasiektas. Žala, padaryta kreditoriui, tokiais atvejais bus lygi nesuteikto rezultato vertei. Tokiu būdu atlyginimo dydis neįvykdžius nustatytas iš anksto” [8, p. 220]. Piniginė prievolė yra kaip “vieno ar kelių nustatytų asmenų apsunkinimas, pareiga pateikti turtą vienam ar keliems kitiems asmenims, kai prievolės dalykas yra pinigų perdavimas” [8, p. 36]. Todėl piniginė prievolė vadinama skola.

Svarbus klausimas, kuriam dera skirti dėmesio – piniginės prievolės įvykdymo laikas ir vieta, taip pat jų nustatymo principai pagal civilinę, o keletu atvejų – ir kolizinę teisę. Visiškai aišku, jog piniginės prievolės, kaip ir kiekvienos kitos prievolės apskritai, įvykdymo vieta gali būti pasirinkta arba skolininko gyvenamoji (buvimo) vieta, arba kreditoriaus gyvenamoji (buvimo) vieta. Galiojančioje Lietuvos civilinėje teisėje piniginės prievolės įvykdymo vietą regu-

liuoja CK 183 straipsnis, kuriame sakoma, jog įvykdymas pagal piniginę prievolę turi būti atliktas (jei ko kita nenustato įstatymas, sutartis ar kas kita neišplaukia iš prievolės esmės): fizinių asmenų piniginės prievolės atveju – kreditoriaus gyvenamojoje vietoje; bet kokios kitos prievolės atveju – skolininko gyvenamojoje vietoje (arba buvimo vietoje, jei skolininkas yra juridinis asmuo). Ši norma yra plataus dispozityvinio pobūdžio, leidžianti šalims pačioms nustatyti įvykdymo pagal piniginę prievolę vietą, kuri gali būti ir skolininko gyvenamoji (buvimo) vieta. Įvykdymo vietai įtakos turi taip pat verslo apyvartos papročiai, kurie skiriasi atsižvelgiant į tą ar kitą atsiskaitymų formą. I. S. Gurevičiaus teigimu, “akivaizdu, jog organizacijų prievolių įvykdymo vietą lemia forma, kuria tarp jų vykdomi atsiskaitymai” [29, p. 196]. Ypač svarbu tiksliai nustatyti piniginės prievolės įvykdymo vietą bankams, kurie yra specifiniai santykių tarp pagrindinės piniginės prievolės dalyvių veikėjai. Pagal Lietuvos Respublikos CK 183 straipsnį, atliekant tarptautinį pinigų pervedimą, banko prievolė gali būti laikoma įvykdyta paprastai banko, kuriame skolininkas (pervedimo davėjas) turi sąskaitą, buvimo vietoje. Lietuvos įstatymai niekur tiesiogiai neatleidžia banko nuo atsakomybės už bankų tarpininkų (korespondentų) veiksmus. Todėl bankui tarpininkui neįvykdžius mokėtojo banko pavedimo, mokėtojas turi teisę reikalauti iš banko grąžinti sumą, o pervedimo gavėjas (kreditorius) išlaiko reikalavimo teisę mokėtojui, nors pats bankas savo prievolę yra įvykdęs sąžiningai ir visai. Įvykdymo vieta gali būti pakeista mokėtojo ir pervedimo gavėjo susitarimu, kadangi pinigų pervedimas yra prievolinis teisinis santykis, antrinis pagrindinio, buvusio pagrindu atsiskaitymų teisiniu santykiu atsirasti, atžvilgiu. Tai komplikuoja bankų veiklą, vykdant piniginius atsiskaitymus, tuo labiau, kad pagal Lietuvos įstatymus bankai atsako visiškai, tuo tarpu, pavyzdžiui, JAV jų atsakomybė ribojama tiesioginiais nuostoliais.

Apibendrinami užsienio valstybių įstatymų normas, galime teigti, jog kaip įvykdymo vieta pasirenkama arba, kaip ir Lietuvoje, skolininko buvimo vieta (Prancūzija, Belgija), arba kreditoriaus buvimo ar verslo vieta (Rusijos Federacija, Didžioji Britanija, JAV, Šveicarija). Vokietijos CK yra dvi normos. Vienoje, reguliuojančioje visų prievolių vykdymą (269 par. Vykdyti vieta), teigiama, jog “jeigu įvykdymo vieta nebuvo nustatyta iš anksto arba ji nepaaiškėja iš aplinkybių ar iš prievolės esmės, prievolė turi būti įvykdyta skolininko gyvenamojoje prievolės atsiradimo momentu vietoje. Jei prievolė kyla dėl skolininko komercinės veiklos, jei jo gyvenamoji ir įmonės buvimo vietos nesutampa, prievolė vykdoma jo įmonės buvimo vietoje”. Antroji norma reglamentuoja piniginės prievolės įvykdymo vietą (270 par. Mokėjimo vieta). Jei įvykdymo pagal piniginę prievolę vieta nenustatyta, skolininkas privalo atlikti mokėjimą kreditoriaus gyvenamojoje vietoje savo rizika ir sąskaita. Jei siuntimo išlaidos ir rizika padidėja dėl to, kad kreditorius, atsiradus prievolei, pakeičia gyvenamąją vietą arba savo įmonės buvimo vietą, kreditorius padengia išlaidas ir papildomą riziką. Anglijos teisėje “mokėjimo vieta” (*place of payment*) apibrėžiama kaip vieta, kurioje kreditorius gali realiai gauti jam priklausančius pinigus (o ne vieta, į kurią pinigai pristatomi ar kurioje atliekami bet kokie kiti parengiamieji darbai).

Jei kreditoriaus ir skolininko buvimo vietos yra skirtingose valstybėse, susiduriama su kolizinėmis normomis. Atsižvelgiant į prievolės turinį, gali būti taikoma *lex loci solutionis* arba teisė, taikytina sutarčiai (*proper law*). “Įvykdymo vietos teisė gali būti taikoma vykdymo metodui ir būdai. Šios taisyklės egzistavimas Anglijos teisėje negali būti nuginčytas” [1, p. 209]. Dž. Češyro ir P. Norto tarptautinės privatinės teisės kurse teigiama, jog “klausimai, susiję su piniginės prievolės esme, reguliuojami taikytina sutarčiai teise, o reali mokėjimo tvarka – mokėjimo vietos teise” [30, p. 310]. Šio principo taikymas ribojamas ir negali būti išplėstas, pakeičiant pagrindines ar esmines sutarties sąlygas (*Adelaide Electric Supply Co. prieš Prudential Assurance Co.* byla) [10]. *Lex loci solutionis* taikoma ir sutarties galiojimui, taip pat kiekvienai konkrečiai prievolei, kuri įvykdoma (*performable*) valstybėje, kitoje nei valstybės teisės, taikytinos sutarčiai. Pavyzdžiui, byloje *British & French Trust Corp. prieš New Brunswick Rly. Co.* prievolės esmei buvo pritaikyta sutarčiai taikytina teisė, mokėjimo matui (*measure of payment*) – *lex loci solutionis* [10]. Tačiau *lex loci solutionis* ir teisė, taikytina sutarčiai, nepaisant jų pirmaujančios reikšmės, ne visada yra taikytina teisė. Kaip rašo M. Volfas, “mokėjimo vieta ne visada galutinai fiksuojama sutarties sudarymo momentu, o dažnai <...> priklauso nuo kreditoriui suteikiamos atitinkamos pasirinkimo teisės. Klausimas dėl prievolės įvykdymo vietos ir dėl teisės, taikytinos mokėjimo būdai, lieka nesureguliuotas tol, kol

kreditorius nepasirenka” [28, p. 492]. Teisę pasirinkti mokėjimo vietą derėtų skirti nuo paprasto mokėjimo “inkasavimo vietos pasirinkimo” (“100 svarų sterlingų, sumokėtinų Londone ir inkasuotinių Niujorke arba Amsterdame” – šiuo atveju tik Londonas yra “mokėjimo vieta” technine šio žodžio prasme; jeigu kreditorius reikalauja ir gauna mokėjimą Niujorke, tai nekeičia mokėjimo vietos, todėl mokėjimo būdo ir metodo atžvilgiu taikytina Anglijos teisė).

Mokėjimų pagal čekį reguliavimo klausimas specialiai sprendžiamas Anglijos teisėje. Remiantis bylos *Embiricos* prieš *Anglo Austrian Bank* sprendimu [10], laikoma, jog prievolė mokėti pagal čekį pavaldi Anglijos teisei, jei čekio davėjo sąskaita yra banke ar jo skyriuje, esančiame Anglijoje (nepaisant to, ar šis filialas įregistruotas, ar ne). Priešingu atveju taikytina teisė laikoma mokėjimo atlikimo vietos teisė. Nurodytos bylos esmė tokia. Čekis buvo išrašytas Rumunijoje Londono banko vardu ieškovo (*Embiricos*) naudai, kuris jį indosavo Londono firmos naudai ir įdėjo į voką, norėdamas išsiųsti į Londoną. Banko klerkas pavogė čekį ir, padirbęs Londono firmos indosamentą savo naudai, gavo grynuosius pinigus pagal čekį Vienoje. Čekį Vienos bankas persiuntė į Londoną, pateikė apmokėti ir gauti atlyginimą. Buvo pritaikyta Austrijos teisė, *Embiricos* buvo priteistas atlyginimas.

Prancūzijoje nacionalinė teisė laikoma taikytina visose Prancūzijos piliečių bylose, net jei atsakovas yra ne Prancūzijoje ir nagrinėjimo dalykas nesusijęs su Prancūzija.

Lietuvos civilinėje teisėje nėra normų, tiesiogiai nurodančių laiko momentą, nuo kurio piniginė prievolė būtų laikoma įvykdyta. Tiesa, Lietuvos Respublikos CK yra norma dėl įvykdymo termino (176 str.), bet jis nurodo tik laiko momentą, kai kreditorius gali iš skolininko pareikalauti įvykdyti. Atsiskaitymų sandorių specifika yra banko (bankų) dalyvavimas kaip savarankiško, o daugeliu atvejų – ir būtino teisinių santykių dalyvio, todėl kreditoriaus reikalavimo teisė negali būti realizuota be banko pagalbos. Atsiskaitymų (piniginių lėšų pervedimo mokamaisiais) pavidimais mokėjimo procesą sudaro du etapai: sumos nurašymas nuo mokėtojo atsiskaitomosios sąskaitos ir įskaitymas į gavėjo sąskaitą. Pagal anksčiau nurodytą Lietuvos Respublikos CK 176 straipsnį įvykdymo terminas nustatomas pagal įstatymų ar sutarties nurodymus, o jei nurodymų nėra, – pagal paprastai reiškiamus reikalavimus. Prievolėse, kurių įvykdymo terminas nustatytas pareikalavimo momentu, skolininkas privalo įvykdyti prievolę per septynių dienų terminą nuo dienos, kai kreditorius pateikia reikalavimą ją įvykdyti. Iš karto kyla klausimas, į kurį atsakyti visų pirma svarbu bankui: kas bus laikoma įvykdymo laiku – nurašymo nuo mokėtojo sąskaitos momentas ar lėšų įskaitymo į gavėjo sąskaitą momentas. Kada bankas atleidžiamas nuo atsakomybės už savo prievolių neįvykdymą ar netinkamą įvykdymą? Įskaitymo momentą kaip įvykdymo laiką nurodo E. A. Fleišicas ir O. S. Joffe’as [31, p. 125; 32, p. 403], nurašymo – I. S. Gurevičius¹ ir S. N. Bratus [33, p. 23]. E. A. Fleišico teigimu, mokėtojo atsakomybė baigiasi jau tuo momentu, kai lėšos nurašomos nuo jo sąskaitos, kadangi mokėtojas laikomas atlikusiu viską, ką privalėjo ir kas buvo įmanoma, siekiant tokio nurašymo; įskaitymas tokiu atveju priklauso banko ir gavėjo, o ne mokėtojo ir gavėjo santykių sferai. Taip atribojamos sąvokos “mokėjimo atlikimo momentas” (įskaitymo momentas) ir “piniginės prievolės įvykdymo momentas” (nurašymo momentas). Aprašytąją koncepciją palaikė ir F. Ch. Libermanas [34, p. 60]. Dviejų požiūrių į piniginės prievolės įvykdymo momentą atsiskaitant mokamaisiais pavidimais egzistavimą paaiškina tai, jog ši atsiskaitymų prievolė yra sudėtinis teisinis santykis, kurio turinį sudaro keletas pareigų (mokėtojo pareiga gavėjui; banko pareiga mokėtojui nurašyti lėšas nuo jo sąskaitos; banko prievolė mokėtojui įskaityti lėšas į gavėjo sąskaitą). Iš karto kyla būtinybė kalbėti apie atskiros pareigos įvykdymo laiką ir visos prievolės apskritai įvykdymo laiką. Pareigos įvykdymas tokiu atveju šalina atsakomybę už šios prievolės neįvykdymą. Bet kuriuo atveju atsiskaitymų prievolė laikoma pasibaigusia tik tuo momentu, kai kreditorius gauna jam priklausančią sumą.

Anglijos teisėje galima išskirti keletą esminių nuomonių pavidimų perversi lėšas klausimu². Mokėjimo atlikimo laiku gali būti laikomas:

- 1) gavėjo informavimo momentas (*Rikstin* prieš *Severo* byla [10]);
- 2) vienos sąskaitos debetavimo ir kitos kreditavimo momentas (*Tenax Steamship Co.*

¹ Tokia pati nuomonė pateikiama ir vadovėlyje Советское гражданское право. – Москва, 1967. P. 451.

² Šiuo klausimu žr. taip pat *Ryder F. R. Legal Problems of International Banking*, – London, 1987.

- prieš *Brimnes* [10]);
- 3) mokėjimo data, nurodyta pavedime (*Momm* prieš *Barclays Bank International* [10]);
 - 4) momentas, kai sąskaitos savininkas gali pareikšti reikalavimą atitinkantį mokėjimo sumą (*The Chikume* byla [10]);
 - 5) pinigų gavimo momentas – šiuo atveju bankas turi prievolių gavėjui net ir po gavėjo akcepto (*The Laconia* byla [10]);
 - 6) pašto pervedimo (kuris šiuo metu labai retai praktikuojamas) atveju – gavėjo informavimo apie tokį mokėjimo būdą momentas (jei mokėtojas veikia tokiu būdu pagal verslo praktiką) [35, p. 120].

Apyvartinių dokumentų (konkrečiai – čekio) atveju įdomi G. Lasko nuomonė: “Prievolė pagal čekį baigiasi, jei čekio turėtojas pateikia jį bankui trasatui ir gauna grynuosius pinigus, banko čekį, banko tratą arba kitokią banko prievolę sumokėti. Jeigu čekio turėtojas ir čekio davėjas turi sąskaitas tame pačiame banke, o čekio turėtojas deponuoja banke čekį, išrašytą banko, kaip trasato, vardu, čekis laikomas apmokėtu, kreditavus turėtojo sąskaitą čekio suma. Jei čekis siunčiamas inkasuoti paštu ar per kitą banką, jis laikomas apmokėtu, o prievolė pagal čekį – pasibaigusia tuo momentu, kai bankas trasatas pasiunčia inkasuojančiam bankui išrašą iš sąskaitos, kredituoja inkasuojančio banko sąskaitą čekio suma arba pasiunčia paštu inkasuojančiam bankui banko čekį arba tratą” [36, p. 705].

Kadangi piniginės prievolės įvykdymas susijęs su skolininko pinigų perdavimo kreditoriaus dispozicijon, labai svarbu, kokiu būdu yra perduodama ir kokios to perdavimo pasekmės atsiskaitant negrynaisiais pinigais. Pinigų sumos perdavimas yra mokėjimas siaurąja prasme, skirtingai nei mokėjimas plačiąja prasme (kai skolininkas perduoda kreditoriui tai, kas numatyta prievolėje). Kreditoriui pereina nuosavybės teisė į pinigų sumą; patenkinamas kreditoriaus interesas, sudarantis prievolės turinį. Kreditoriaus intereso patenkinimas būtinas mokėjimo galiojimui, lygiai kaip ir šalių valios išraiška, nukreipta pabaigti prievolę įvykdymu. Aprašydamas pinigų perdavimą kaip realų piniginės prievolės elementą, L. Enekerusas nurodė, jog toks momentas: 1) gali sutapti su valios išraiška laiko prasme; gali būti ankstesnis arba, priešingai, vėlyvesnis nei valios išraiška (šalys gali susitarti, jog buvęs pateikimas turi būti laikomas mokėjimu), 2) nebūtinai turi atsirasti tarp tų pačių asmenų, kurie pareiškia valią ar priima valios pareiškimus, 3) kartais gali būti sudaryti skirtingi realūs sandoriai dėl atskirų asmenų valios išreiškimo, pavyzdžiui, du mokėjimai: B, A skolininkas, duoda nurodymą savo skolininkui C sumokėti A. Pinigų perdavimas kaip mokėjimas gali būti atliekamas dviem formomis, kurias išskyrė ir R. Savatje: realia ir simboline. “Prancūzijos teisė vis dar remiasi prielaida, jog pinigai lieka realiu daiktu, materialiu turtu, kuriam įstatymas suteikia mokėjimo priemonės savybę. Tokio turto savininkas pasikeičia fizinio perdavimo būdu, t.y. perduodant valdymą” [8, p. 260]. Taip realaus perdavimo atveju (Prancūzijoje pagal prekybinius sandorius leidžiami atsiskaitymai grynaisiais iki 2000 frankų), perdavimas gali būti laikomas atliktas tik tuo momentu, kai piniginiai ženklai, sudarantys atitinkamą sumą, fiziškai perduodami kreditoriui. Pinigų perdavimą įvykdyti piniginės prievolę realia forma šiuo metu galima aptikti tik kai sandorių sumos nedidelės (dažniausiai vartojimo sandoriuose) arba esant “šešėlinės” ekonomikos sandoriams. Pinigų perdavimas pagal verslo apyvartos sandorius tarp įmonių dažniausia vyksta forma, kurią R. Savatje vadina simboline: “pastarasis vyksta tik buhalteriniuose įrašuose, atspindinčiuose vertybių judėjimą abstrakčia forma. Taip atsiranda “sąskaitiniai” pinigai” [8, p. 263]. Pinigų sumos buvimas sąskaitoje leidžia skolininkui duoti nurodymus bankui “simboliškai” perduoti pinigus kreditoriui. Mokama, vykdant šiuos nurodymus. Perduodant pinigus, reikalaujama tiksliai laikytis perdavimo būdo, kurio reikalauja kreditorius, kadangi “prievoliniame teisiniame santykiyje pareigos įvykdymą sudaro tai, jog skolininkas atlieka veiksmus, kurių iš jo turi teisę reikalauti kreditorius” [19, p. 22]. Taip *Zim Izrael Navigation Co. Ltd.* prieš *Effy Shipping Corp.* byloje [10] mokėjimas pagal čarterį buvo numatytas grynųjų pinigų perdavimo būdu. Kredituojant gavėjo sąskaitą, buvo pasinaudota bankų pervedimu. Teismas nusprendė, jog mokėjimas negali būti laikomas atliktu iki to momento, kai gavėjas galės išrašyti čekį savo sąskaiton arba kitu būdu gauti grynuosius pinigus. Kita vertus, jei kreditorius nereikalauja sumokėti grynaisiais pinigais, įvykdymu gali būti “bet koks komerciškai pripažintas lėšų pervedimo būdas, kurio rezultatas

yra tai, kad įgaliotas asmuo gali nedelsdamas jomis pasinaudoti” [37, p. 296]¹. Neatsižvelgiant į pinigų perdavimo formą, kyla klausimas dėl mokėjimo įrodymų. “Skolininkui svarbiausia išsaugoti savo rankose mokėjimo įrodymus pirmiausia tam, kad išvengtų naujų reikalavimų mokėti, reiškiamų užmaršaus arba nesąžiningo kreditoriaus, taip pat, kad mokėjimas būtų įskaitytas kaip skolos padengimas” [8, p. 420]. Būtent toks įrodymas yra mokėjimo dokumentas (čia nekalbama apie vekselį ar čekį, nes būtent su jų fiziniu buvimu įstatymas sieja skolos galiojimo prezumpciją). Mokėjimo dokumento tikslas dvejopas: nustatyti, kokia prievolė padengiama įvykdymu, ir užkirsti kelią galimoms trečiųjų asmenų pretenzijoms po mokėjimo (perleidžiant teisę), arba suteikti teises trečiųjų asmenų atžvilgiu (subrogacijos teisė). Būtinybė suteikti mokėjimo dokumentui tokią galią aiškinama tuo, jog prievolė sumokėti į sąskaitą priskirtina prie prievolių, kurių įvykdymo dalyką skolininkas perduoda, bet kreditorius nepriima, skirtingai nuo realaus pinigų perdavimo, kai jie perduodami ir priimami. Mokant “simboline” (R. Savatje terminologija) forma, skolininko prievolė kreditoriui laikoma įvykdyta lėšų įskaitymo į pastarojo sąskaitą momentu, be to, pats kreditorius gali sužinoti apie tai tik praėjus tam tikram laikui. Būtent todėl mokėjimo reikalavimui būdinga įrodomoji galia ir parengiamos kelios jo kopijos.

Paskutinis klausimas, nagrinėtinas šiame straipsnyje, yra atsakomybė už piniginės prievolės neįvykdymą arba netinkamą įvykdymą. Nagrinėjant šią problemą, svarbu aptarti: 1) pagrindinius civilinės teisinės atsakomybės už piniginės prievolės neįvykdymą arba netinkamą įvykdymą bruožus; 2) kompensacinių nuostolių atlyginimo; 3) moratorinių nuostolių atlyginimo; 4) netesybų ir baudos bei 5) procentų už naudojimąsi svetimais pinigais klausimus.

Civilinė teisinė atsakomybė piniginės prievolės atveju atlieka keletą funkcijų: 1) neįvykdžius piniginės prievolės, atsakomybė atlieka realaus sutarties įvykdymo pakeitimo funkciją, 2) netinkamai įvykdžius piniginę prievolę, civilinė teisinė atsakomybė atlieka papildomos priemonės, padedančios įvykdyti prievolę taip, kaip buvo numatyta sutartyje, funkciją. Civilinė teisinė atsakomybė yra kompensacinio pobūdžio. Taigi dėl to tikslinga atriboti civilinę teisinę atsakomybę nuo kitų civilinės apyvartos santykių teisinio reguliavimo formų. Prie tokių formų, be kitų, priskiriamas nuostolių paskirstymas. Apie nuostolių paskirstymą kalbama tais atvejais, kai nėra teisės pažeidėjo kaltės. Pastaruoju atveju negalima kalbėti apie “atsakomybę be kaltės”. N. S. Maleino teigimu, “nėra pagrindo sutapatinti kokybiškai skirtingus institutus: turtinę atsakomybę ir kitas visuomeninių santykių reguliavimo formas (nuostolių paskirstymą). Skirtumas tarp jų tas, jog atsakomybė numano kalto elgesio pasmėrimą ir nubaudimą už jį, tuo tarpu atsitiktinai atsiradusių nuostolių paskirstymo atveju nėra kaltės ir nubaudimo” [38, p. 18].

Civilinė teisinė atsakomybė savo instrumentais (atsakomybės formomis) daro poveikį prievoliniam (šiuo atveju – atsiskaitymų) teisiniam santykiui. Šis poveikis priklauso nuo to, koks reguliavimo modelis pasirinktas: imperatyvus (normatyvus) ar dispozityvus (sutartinis). Egzistuoja dvi nuomonės, skirtingai traktuojančios atsakomybės priemonių vaidmenį (savarankišką ar pavaldų) pagrindinio teisinio santykio atžvilgiu. Pirmosios nuomonės šalininkai teigia, kad atsakomybės priemonės yra savarankiško pobūdžio ir tik vėliau “prisijungia” prie pagrindinio teisinio santykio [39, p. 124]. Priešingai nuomonei atstovauja V. S. Tolstojus, teigdamas, jog sankcijos nuo pat pradžių įeina į pagrindinio (prievolinio) teisinio santykio turinį: “Sandoris, atitinkantis įstatymo reikalavimus, pagimdo teises ir pareigas, kylančias iš jo turinio, ir todėl pareiga mokėti netesybas (baudą, delspinigius) kyla iškart, bet reikalauti mokėjimo galima tik po atitinkamo teisės pažeidimo, kai ši pareiga pereina į aktyvią būseną” [19, p. 186].

Kompensacinių nuostolių atlyginimą Lietuvos civilinėje teisėje reglamentuoja CK 227 straipsnis, kuris leidžia asmeniui, kurio teisės pažeistos, reikalauti visiškai atlyginti jam padarytus nuostolius, į kuriuos įeina tiek reali žala, tiek ir negautos pajamos (227 str. 2 d.). Šalims nesutarus dėl nuostolių apimtį apribojimo ar neatsisakius atskirų nuostolių rūšių (pvz., negautų pajamų) išieškojimo, numatomas visiško nuostolių atlyginimo principas. Toks su-

¹ Šią nuostatą patvirtina ir teismų praktika, be kitų, byla *Mardort Peach & Co., Ltd. prieš Attica Sea Carriers Cpn. Of Liberija* (1927).

sitarimas teisėtas, tik jei pažeidimai padaryti netyčia. Be sutartinio išieškotinių nuostolių dydžio apribojimo ir savanoriško skolininko atsisakymo dalies išieškotinių nuostolių, CK 234 straipsnyje numatyti pagrindai atleisti nuo atsakomybės: nenugalima jėga (aplinkybės, už kurią neatsako nei viena, nei antra šalis), taip pat kiti pagrindai, numatyti sutartyje arba įstatyme. CK 227 straipsnis numato įvairias atlygintinių nuostolių formas atsiskaitymų teisinių santykių atveju. Galimas pagrindinės pervedimo sumos netekimas, per klaidą įskaičius į kito gavėjo sąskaitą. Reali žalos išraiška taip pat gali būti banko kliento išlaidos, ieškant netektosios sumos, bei darbuotojų komandiruočių į užsienį apmokėjimai. Negautos pajamos galėtų būti nustatomos, remiantis Lietuvos banko refinansavimo norma. Atlygintini tik tiesioginiai nuostoliai, o ne netiesioginiai, kadangi nėra priežastinio ryšio, kuris lemtų būtinybę įskaičiuoti juos atsakomybėn [40, p. 127].

Viena atsakomybės už pažeidimus formų atsiskaitant – netesybos (teisinės arba sutartinės). Teisinės netesybos pirmą kartą Lietuvos teisėje paminėtos 1960 m. SSRS Nuostatuose dėl baudų už dokumentų apyvartos taisyklių pažeidimus, kurie numatė atsakomybės pagal pervedimų operacijas ribas – 0,2 proc. už kiekvieną uždelsimo (termino praleidimo) dieną, taip pat netinkamą atlikimą dėl banko kaltės. Šiuo metu galioja (tiesa, tik formaliai) Baudų už atsiskaitymo operacijų pažeidimus išieškojimo iš Lietuvos bankų taisyklės (toliau tekste – Taisyklės), patvirtintos 1993 m. kovo 10 d. (Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos banko valdybos 1993 m. vasario 17 d. nutarimas Nr. 82). Šios Taisyklės numato, jog bankai pavėluotai (vėliau nei kitą dieną po atitinkamo dokumento gavimo) arba klaidingai nurašę lėšas nuo savininko sąskaitos, pavėluotai arba klaidingai atlikę piniginių lėšų, priklausančių sąskaitos savininkui, įskaitymą, sumoka sąskaitos savininkui baudą, lygią 0,5 proc. nelaiku įskaitytos (nurašytos) sumos už kiekvieną uždelsimo dieną. Šias teises netesybas taikyti įmanoma tik tarp banko ir kliento esant sutartiniams santykiams. Taigi viena baudų išieškojimo iš banko prižasčių – įskaitymo arba nurašymo termino praleidimas.

Termino praleidimui konstatuoti būtinos kelios sąlygos: 1) atsiskaitymų dokumentas pateko į banką; 2) bankas neatliko atitinkamos operacijos per nustatytą terminą – ne vėliau kaip kitą dieną (operacijų dieną, t.y. tą dalį darbo laiko, kurią atliekamos atitinkamos operacijos) gavus atsiskaitymų dokumentą; 3) kliento sąskaitoje yra lėšų (praleidus nurašymo terminą); 4) nėra kitų pirmumo teisę turinčių reikalavimų arba sąskaitos arešto. Taisyklėse banko atsakomybė numatyta ne tik už nurašymo ar įskaitymo termino praleidimą, bet ir už neteisimą lėšų įskaitymą į sąskaitą arba nurašymą nuo jos. Neteisingo nurašymo (įskaitymo) kriterijus yra sumos dydis (didesnis arba mažesnis, palyginti su nurodytąja suma atsiskaitymo dokumente) bei sąskaitos rekvizitai (kai operacijos atliekamos ne su tomis sąskaitomis, su kuriomis jos turi būti atliekamos). Nors nurašęs neteisimą bankas pažeidžia banko sutarties sąlygas, kyla klausimas, ar bankui turi būti taikomos baudų skyrimo sankcijos. Pirmą kartą nurašant pinigines lėšas, nurašymo terminas nepraleidžiamas, kadangi suma nurašoma laiku. Teismų praktikoje baudos išieškojimo terminas nustatomas remiantis: 1) kliento reikalavimo atnaujinti klaidingai nurašytas lėšas momentu ir sprendimo priėmimo momentu, 2) klaidingo nurašymo momentu ir faktinio įskaitymo momentu. Remiantis minėtomis taisyklėmis, bankas atsako tik už savo pažeidimus, bet ne už neteisėtus kitų bankų veiksmus. Neteisingą nurašymą reikėtų skirti nuo neteisingo pervedimo (t.y. mokėtojo instrukcijų dėl mokėjimo būdo pažeidimo). Banko atsakomybė kyla dėl paties pažeidimo fakto, neatsižvelgiant į kaltę. Baudų už atsiskaitymo operacijų pažeidimus išieškojimo iš Lietuvos bankų taisyklėse kalbama tik apie sutartinius santykius tarp banko ir kliento. Šiuo metu galioja dar vienas norminis aktas, leidžiantis įmonei tiekėjai už įskaitymo uždelsimą dėl banko kaltės išieškoti baudą savo naudai iš bet kurio banko, dalyvaujančio atsiskaitymo operacijoje – 1993 m. liepos 14 d. Lietuvos Respublikos laikinosios atsiskaitymų tvarkos ir sąlygų įstatymas. Įstatyme numatomi 0,2 proc. dydžio delspinigiai už kiekvieną įskaitymo termino praleidimo dieną. Nepaisant šių įsigaliojusių nuostatų, Lietuvos teisinė bazė, skirta nemokėjimų krizei įveikti, tebėra tobulintina. Abiejuose minėtuose norminiuose aktuose nustatytos teisinės netesybos paprastai yra įskaitinio pobūdžio (t.y. nuostoliai padengiami tik ta dalimi, kurios nepadengia netesybos). Remiantis CK 195 straipsniu, be teisinių, gali būti nustatytos ir sutartinės netesybos.

Juridinė procentų už naudojamąsi svetimais pinigais prigimtis buvo svarstoma dar

Romos teisėje. Procentai yra *vaisiai*, kurie “atsiranda ne natūraliu būdu, o teisės pagrindu” (*non natura pervenit, sed jure percipitur*). Pomponijaus teigimu, “procentai nuo kapitalo, kuriuos mes gauname, nepriskiriami vaisiams, kadangi jie gaunami ne iš paties daikto, o iš kito pagrindo, tai yra iš naujos prievolės” (*Usura pecuniae, quam percipimus, in fructu non est quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est nova obligatione*). Vėliau apie tai rašė ir L. A. Luncas: “Galimybė visada naudotis pinigais kaip apyvartos įrankiu (jų absoliutus ūkinis naudingumas) lemia asmens, besinaudojančio “svetimais pinigais”, ypač kai naudojamasi neteisėtai, pareigos mokėti procentus už tokį naudojimąsi atsiradimą” [16, p. 81]. Galima padaryti išvadą, jog procentai už naudojimąsi svetimomis lėšomis yra periodiškai skolininko kitam asmeniui (kreditoriui) mokamas “atlyginimas” už naudojimąsi “svetimu” (t.y. gražintinu įgaliotam asmeniui) kapitalu. Jo dydis nepriklauso nuo to, kaip kapitalas naudojamas.

Civilinėje teisėje egzistuoja kelios nuomonės dėl procentų už naudojimąsi svetimais pinigais teisinės prigimties: 1) procentai kaip nuostolių atlyginimo rūšis, neturinti baudinio pobūdžio (F. H. Libermanas [34, p. 116]; 2) procentai kaip netesybų rūšis; 3) procentai kaip savarankiška civilinės atsakomybės priemonė – mokestis už daikto “*vaisius*”. Siekiant atskirti procentus nuo netesybų, galima naudotis kompensacinio procentų pobūdžio kriterijumi, tad procentų kaip savarankiškos civilinės atsakomybės priemonės samprata laikytina tiksliausia. Procentai atlieka taip pat ir antrinę funkciją – nubausti pažeidėją. Atsakomybė už pinigines prievolės neįvykdymą ir už naudojimąsi svetimomis pinigėmis lėšomis numatyta LR CK 146 straipsnyje. Išieškant skolą teismo tvarka, kreditoriaus reikalavimu teismas gali laikyti pagrindu ne pinigines prievolės įvykdymo dieną, o ieškinio pareiškimo arba sprendimo priėmimo dieną. Tiesa, būtina parengti šių taisyklių papildymus, susijusius su tarptautiniais atsiskaitymais ir atsakančius į klausimus, ką laikyti pagrindu, nustatant atsakomybės dydį, jei atsiskaitoma valiuta, ir kokią apskaitinę banko procentų normą pasirinkti orientyru.

Nagrinėjant atsakomybės už pinigines prievolės neįvykdymą ar netinkamą įvykdymą sampratą užsienio civilinėje teisėje, tikslinga aptarti Anglijos ir Prancūzijos – dviejų skirtingų teisės sistemų valstybių – pavyzdžius. Anglijos teisėje galima išskirti tris klausimų grupes: bendrąsias kreditoriaus gynybos priemones, nuostolių atlyginimą, procentus (VKK 4A–506 str. pavyzdžiu).

Iki XII a. Anglijoje skolininkui patraukti atsakomybėn buvo taikomas ieškinys dėl skolos (*debt*) išieškojimo. Jo tikslas buvo sugrąžinti tam tikrą pinigų sumą. Ieškinys buvo tenkinamas tik tuo atveju, jei atsakovui buvo suteikiama kokia nors materialinė nauda. Nuo XV a. pradėtas naudoti ieškinys “dėl prisiėmimo sau” (*assumpsit*). Jis naudotas, jei, vykdant pareigas, buvo atlikti priešingi teisei veiksmai. Nuo XVI a. pagal tokį ieškinį pradėta teikti gynyba, tačiau tik tada, jei nebuvo priešpriešinio sandorio sąlygų patenkinimo ir jei nebuvo galima pareikšti ieškinio dėl skolos išieškojimo. Dar vėliau imti skirti *general assumpsit* ieškiniai (arba *indebitatus assumpsit* – ieškiniai dėl prisiėmimo sumokėti skolą), kai skolininkas atvirai prisiimdavo sau prievolę sumokėti tam tikrą pinigų sumą, ir *special assumpsit* ieškiniai, kurių pagrindas buvo pasikeitimas pažadais, bet ne veiksmais. Nuo 1602 m. (*Sleido* byla) skola be pažado galėjo būti apginta jau ir *general assumpsit*. Taip buvo sukurtas pagrindas reikalavimams pagal pinigines prievoles ginti, ir pirmiausia tai buvo susiję su apyvartiniais dokumentais¹. Kalbant apie atsakomybę už piniginių prievolių neįvykdymą arba netinkamą įvykdymą anglosaksų teisėje, derėtų paminėti, jog pagrindu čia laikomas nuostolių atlyginimas: “kaip kompensacijos pagrindas imamas nukentėjusios šalies interesas. Ji turi teisę gauti sumą, kuri atkurtų padėtį, kurioje šalis būtų buvusi, jei sutartis būtų įvykdyta” [24, p. 132]. Egzistuoja trys šio principo apribojimai. Atlyginami tik tokie nuostoliai, kurių negalima buvo išvengti, ėmusis priemonių jiems sumažinti, kuriuos kaltoji šalis galėjo numatyti ir kurie protingai apibrėžti dydžiu ir įrodomi. Apskaičiuojant nuostolius, remiamasi: 1) naudos, laukiamos iš sutarties, dydžiu, kuris tapo “pažeistas” (B. Ansonas vadina tai “sandorio netekimu” [37, p. 346]); 2) bet kokiomis išlaidomis, kurias patyrė ieškovas, ruošdamasis, vykdydamas arba iš dalies vykdydamas sutartį, ir kurios tapo betikslės dėl jos pažeidimo; 3) nauda, kuri

¹ Šie klausimai išsamiai atskleisti Ansono V. (Договорное право. – Москва, 1984.), Chalfinos R. O. (Договор в английском праве. – Москва, 1959.) darbuose, taip pat knygoje Мозолин В. П., Фарнсворт Е. А. Договорное право в СССР и США: История и общая концепция. – Москва, 1988.

galėjo būti gauta, trečiajam asmeniui įvykdžius analogišką sutartį analogiškomis sąlygomis. Anglosaksų teisėje leidžiama išieškoti iš anksto apskaičiuotus nuostolius (*liquidated damages*), bet ne baudą (*penalty*). Nuostoliai atskiriami nuo baudių, remiantis nurodytais apribojimais (ypač pabrėžiant proporcingumą žalai). Nuostoliai taip pat neturi būti laikomi pernelyg nutolusiais (t.y. turi būti aiškus tiesioginis priežastinis ryšis). Pagrindinis precedentas šioje srityje – byla *Hadley* prieš *Baxendale* (1854). Thomo Reeday teigimu, nuostoliai turi būti tokie, “kokius galima teisingai ir protingai laikyti normaliais, t.y. kylančiais iš įprastos reiškinių eigos, sutarties pažeidimo padariniais, arba tokie, kuriuos abi šalys galėjo protingai numatyti sutarties sudarymo momentu kaip tikėtiną jos pažeidimo pasekmę” [35, p. 153]. Nustatant, ar išieškoti reikalaujama suma atitinka nuostolius ir nėra bauda, vadovaujamesi precedentu byloje *Dunlop Pneumatic Tyre Co., Ltd.* prieš *New Garage and Motor Co., Ltd.* (1915). Nors ši byla nepriskirtina prie bylų, susijusių su piniginėmis prievolėmis, ją svarstant, lordas Diunedinas suformulavo keturis bendruosius principus:

- 1) “Bauda pripažįstama sutarta pinigine suma, jeigu ji per didelė ir nesulyginama su didžiausia žala, kuri galėtų būti įtikinamai įrodyta kaip kylanti iš pažeidimo.
- 2) Baudos buvimas turi būti pripažintas, jei pažeidimą sudaro tik skolos nesumokėjimas, o sutarčioji suma viršija sumokėtiną skolos sumą.
- 3) Egzistuoja prezumpcija (bet ne daugiau), jog bauda yra vienodo dydžio pinigų suma, kurią reikalaujama sumokėti už kiekvieną pažeistą prievolę, nors vienas pažeidimas sukelia didelius, o kitas – tik nežymius nuostolius.
- 4) Sutariama suma, iš tiesų esanti išankstiniu nuostolių įvertinimu, turi būti laikoma bauda, jeigu pažeidimo pasekmės yra tokios, jog tiksliai iš anksto nustatyti žalą buvo beveik neįmanoma” [35, p. 183].

Procentai Anglijos teisėje gali būti apskaičiuojami dvejopai: nuo skolos sumos ir nuo nuostolių ar jų dalies. Procentų dydį nustato teismas (pagrindas – 1934 m. Įstatymo dėl teisės reformos 3 str. su pakeitimais, padarytais 1969 m.; Įstatymo dėl teisingumo valdymo 23 str.); normų, įstatymiškai nustatančių procentų dydį, Anglijos teisėje nėra. Tiesa, išimtiniai, įstatymiškai reguliuojami atvejai yra: 1) sudėtiniai procentai (neleidžiami); 2) šalių susitarimas (leidžiamas) ir 3) procentai pagal peradresuojamą vekselį (tiesiogiai taikomas 1882 m. Peradresuojamojo vekselio įstatymo 51(1) str.). Procentai skaičiuojami nuo pagrindo ieškiniui pareikšti atsiradimo dienos iki sprendimo priėmimo dienos.

Konkretizuojant nuostatas, susijusias su procentais įvairiais atskirų atsiskaitymo formų atvejais, galima nurodyti VKK¹ 4A–506 straipsnį, kuris skirtas procentų normai nustatyti. Procentų dydis gali būti nustatytas: 1) susitarimu tarp siuntėjo ir banko gavėjo, 2) lėšų pervedimo sistemos taisyklėmis, jei mokėjimo pavidimas atliekamas per tokią sistemą. Priešingu atveju procentai nustatomi, remiantis Federalinių fondų vidutine norma, skaičiuojant 360 dienų.

Remiantis Prancūzijos civiline teise, gali būti išieškomi nuostoliai, neįvykdžius arba netinkamai įvykdžius prievolę, bei nuostoliai dėl įvykdymo termino praleidimo (PCK² 1150 ir 1151 str.), taip pat taikomos sutartinės netesybos ir skiriama bauda. R. Savatje apibendrina Prancūzijos civilinės teisės tendencijas atsakomybės atžvilgiu: “Ankstesnėje civilinės atsakomybės koncepcijoje daug dėmesio buvo skiriama sankcijai, taikomai kaltajam asmeniui. Šiuo metu svarbiausia laikoma nukentėjusiojo teisė gauti atlyginimą” [8, p. 323]. Nuostolių išieškojimas, neįvykdžius arba netinkamai įvykdžius prievolę, atlieka kompensacinę funkciją, todėl neišieškomi nenumatyti ir netiesioginiai (kurie nėra “tiesioginė ir pirminė susitarimo neįvykdymo pasekmė” – PCK 1151 str.) nuostoliai, nors būsima žala, “jeigu tik teismo sprendimo priėmimo dieną ji yra visiškai akivaizdi, turi būti atlyginta taip pat kaip ir jau atsiradusi žala” [18, p. 336]. Praleidus įvykdymo terminą nuostolių išieškojimas atlieka skatinimo funkciją. Be to, Prancūzijos teisėje reikalaujama įspėti skolininką, siekiant nustatyti termino praleidimą (skirtingai nei kompensacinių nuostolių išieškojimo atvejais³, kadangi principas “terminas primena vietoj žmogaus” (*dies interpellat pro homine*) čia netaikomas). Išimtis taikoma tik pačiai skolininko prievolės prigimčiai; šalių susitarimui (PCK 1139 str.); dėl

¹ VKK – Vieningasis komercinis kodeksas (JAV).

² PCK – Prancūzijos civilinis kodeksas.

³ Tai patvirtino Civilinių bylų rūmų 1938 m. sausio 5 d. apibrėžimas (D.H. 1938.97).

skolininko, atsisakiusio įvykdyti pareigą¹, veiksų ir paties įstatymo normų (neskolingo mokėjimo ir kt. (PCK 1378–1379 str.)). Kalbant apie piniginę prievolę, reikia paminėti, jog “tai visuomet nuostoliai dėl termino praleidimo” (moratoriniai nuostoliai) [41, p. 398], kadangi, nukreipus išiešką į skolininko turta, kreditorius visada gali padengti savo reikalavimą blogiausiu atveju ta dalimi, kuri neviršija turto, į kurį nukreiptas išieškojimas, vertės” [18, p. 336]. Būtina aptarti tris grupes klausimų, susijusių su nuostoliais dėl termino praleidimo Prancūzijos teisėje: nuostolių įrodymas, nuostolių apskaičiavimas ir nuostolių išieškojimas.

Nuostolių įrodymas. Kreditorius turi teisę į nuostolių atlyginimą ir jam nepriklauso pareiga įrodyti žalą, padarytą praleidus terminą (pagal PCK 1153 str. 2 d. “laikoma, kad žala atsiranda visada, kai tik kreditorius netenka procentų nuo jam priklausančios sumos, kurią jis galėtų investuoti su procentais” [41, p. 400]).

Nuostolių apskaičiavimas. Nuostoliai yra negalimumo investuoti pinigus į apyvertą padarinys; Nuostolių dydis nustatomas procentais, kuriuos galėjo atnešti vidutiniškai pelningai įdėtas kapitalas. Paprastai už piniginės prievolės nevykdymą išieškomi įstatymų nustatyti procentai (penki nuo civilinių prievolių ir šeši nuo prekybinių prievolių). “Pagal prievoles, kurių dalykas yra atitinkamos sumos sumokėjimas, nuostolių, kylančių, pavėlavus sumokėti atitinkamą sumą, atlyginimas visada turi pasireikšti priteisimu sumokėti procentus, nustatytus įstatymo” (PCK 1153 str. 1 d.). L. Ž. Morandieras, pateisindamas nustatytą procentų dydį, teigia, jog “kreditoriui priklausiusios sumos netekimo žala priklauso nuo to, kaip kreditorius ketino panaudoti šią sumą. Siekiant išvengti sudėtingo proceso, nustatant kreditoriaus ketinimus, ir susijusių su šiuo procesu ginčų, lengviausia būtų nustatyti vienodą taisyklę ir pripažinti kreditoriui teisę gauti vietoj atlyginimo įteisintus procentus nuo priklausančios sumos” [18, p. 337]. Išimtis sudaro žalos nustatymas šalių susitarimu, skolininko nesąžiningumo atvejai (tuomet kompensaciniai nuostoliai išieškomi, remiantis PCK 1153 str. 3 d.) ir kai kurie kiti įstatymų numatyti atvejai (PCK 177–186 str.). Be to, esant tarpusavio atsiskaitymams, leidžiama išieškoti didesnius procentus. Priešingai nei Vokietijoje ir Šveicarijoje (VCK² 343 str.; ŠPK³ 163 str.), Prancūzijoje teismas negali sumažinti procentų dydžio, nustatyto šalių susitarimu. Nuostolių, atsiradusių pažeidus bet kurią prievolę, apskaičiavimas Prancūzijos civilinėje teisėje įvardijamas kaip likvidacija. “Likvidacija – sudėtinga teisinės situacijos transformacija, kurios tikslas – sureguliuoti santykius prievole, išreikšta pinigais, kurią belieka tik apmokėti. Įvertindama prievolės dalyką, kuris išreiškiamas pinigais, ji “modeliuoja” šią prievolę, tai yra “atveda” prie atitinkamos piniginės skolos sumos nustatymo” [8, p. 397]. Piniginės prievolės, kurios reikalavimas jau buvo išreikštas pinigais, atžvilgiu laikomasi nuostatos, jog mokėjimo uždelsimą visiškai atlygina įstatyme nustatytų procentų nuo kapitalo sumokėjimas. Taip išvengiama likvidacijos stadijos, išskyrus tuos atvejus, kai pavėlavimas sumokėti padarė kreditoriui žalą, besiskiriančią nuo tos, kuri paprastai susijusi su pinigų negavimu (lėmė bankrotą ir pan.).

Nuostolių išieškojimas. Iki 1900 m. Prancūzijos civilinėje teisėje nuostolių išieškojimui buvo reikalaujama pareikšti ieškinį, vėliau užteko paprasto įspėjimo.

Sutartinių netesybų pranašumai, palengvinant teismo darbą, išryškėja kilus ginčui. Netesybos išreiškiamos nustatyta tvirta pinigų suma ir taikomos piniginei prievolei be apribojimų. Netesybos pakeičia nuostolių atlyginimą, todėl, jei nėra pagrindo nuostolių išieškojimui, netesybos taip pat neturi būti išieškomos.

Baudą (*astreinte*), kaip netiesioginės prievartos priemonę, Prancūzijoje pradėta taikyti po 1889 m. gegužės 20 d. kasacinio teismo sprendimo. “Teismas iš skolininko priteisia įvykdyti ir nurodo, jog atsisakius jam bus skiriama piniginė bauda už termino praleidimą” [41, p. 360]. Bauda išsiskiria tuo, kad ji: 1) neturi žalos atlyginimo pobūdžio, 2) turi grasinimo pobūdį (net jei praleidus terminą nebuvo padaryta žalos)⁴, 3) yra neapibrėžto (nėra žinoma, per kiek laiko pavyks priversti skolininką įvykdyti) ir laikino (teismas gali pakeisti baudos dydį arba panaikinti ją) pobūdžio, 4) gali būti taikoma kumuliatyviai (t.y. būti pridėta prie nuostolių).

¹ Civilinių bylų rūmų 1928 m. liepos 24 d. apibrėžimas (D.P. 1930.1.16).

² VCK – Vokietijos civilinis kodeksas.

³ ŠCK – Šveicarijos civilinis kodeksas.

⁴ Pagrindu tapo 1954 m. sausio 29 d. kasacinio skundo sprendimas.

Dėl nurodytųjų priežasčių, bauda (*astreinte*) gali būti laikoma civiline teisine bausme, sukurta teismų praktikos, ir todėl, nesant reguliuojančios įstatymo normos – neteisėta priemone. L. Ž. Morandieras apibūdino juridinę *astreinte* prigimtį: “Manome esant neįmanoma atmesti nuorodas į neteisėtą *astreintes* pobūdį. Įvesdama *astreinte*, teismų praktika peržengė aiškintojo vaidmenį ir sukūrė naują teisės normą. Vis dėlto neginčytina, jog tokios normos, tvirtai įsišaknijusios į teisminę sąmonę, sukūrimas lėmė pačius palankiausius rezultatus” [18, p. 330].

IŠVADOS

Paskutiniu metu Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, daugėja atsiskaitymų negrynaisiais pinigais naudojimo būdų ir formų (debitinės ir kreditinės kortelės), kurie pamažu iš apyvartos išstumia grynuosius pinigus. Norint veiksmingai reguliuoti atsiskaitymus negrynaisiais pinigais, būtina priimti bendrą įstatymą, kuriuo būtų ne tik įteisintos atsiskaitymų formos, bet ir apibrėžtos pagrindinės sąvokos.



LITERATŪRA

1. **Mann F. A.** The legal aspect of money. With special reference to comparative private and public international law. – Oxford, 1971.
2. **Nussbaum A.** Money in the law. – Chicago, 1939.
3. **Литовченко М.** Деньги в гражданском праве. – Киев, 1997.
4. **Савиньи Ф. К.** Обязательственное право. – Москва, 1876.
5. **Цитович П.** Обязательства по русскому гражданскому праву. – Харьков, 1997.
6. **Hartmann G.** Ueber den rechtlichen Begriff des Geldschulden. – Braunschweig, 1868.
7. **Эннекцерус Л.** Курс германского гражданского права. – Москва, 1950. Т. I. Полумтом 2.
8. **Саватье Р.** Теория обязательств. Юридический и экономический очерк. – Москва, 1972.
9. **Дженкс.** Английское право. – Москва, 1947.
10. [1934] A.C. 122, 148.
11. **Кронрод Я. А.** Деньги в социалистическом обществе. – Москва, 1960.
12. **Косой А.** Пути ускорения расчётов в народном хозяйстве. – Москва, 1966.
13. **Шабанова Н. Н.** К вопросу о законе денежного обращения: деньги и кредит. 1965. № 1.
14. **Шварц Г.** Безналичный оборот и кредит в СССР. – Москва, 1963.
15. **Конник И. И.** Деньги в период строительства коммунистического общества. – Москва, 1966.
16. **Лунц Л. А.** Деньги и денежные обязательства: Юридическое исследование. – Москва, 1927.
17. **Кузьмин В. Ф.** Кредитные и расчётные отношения в промышленности. – Москва, 1975.
18. **де ла Морандьер Л. Ж.** Гражданское право Франции. – Москва, 1960. Т. 2.
19. **Толстой В. С.** Исполнение обязательств. – Москва, 1973.
20. **Шершневич Г. Ф.** Учебник торгового права (по изданию 1914 г.). – Москва, 1994.
21. **Лунц Л. А.** Деньги и денежные обязательства. – Москва, 1926.
22. **Эльясон Л. С.** Деньги, банки и банковые операции. – Москва, 1926.
23. **Алексеев С. С.** Акцептная форма расчётов между социалистическими организациями по советскому гражданскому праву: автореферат кандидатской диссертации. – Свердловск, 1952.
24. **Мозолин В. П., Фвртсворт Е. А.** Договорное право в США и СССР. История и общие концепции. – Москва, 1988.
25. **Гражданское право** / под ред. Е. А. Суханова. – Москва, 1993. Т. 2.
26. **Cass.** Civ. 1 Dec. 1954, Rev. Crit. 1957.
27. **Supreme Court,** 5 Dec. 1922, J.W. 1924, 1357, N3, 19 Sept. 1923, RGZ 107.
28. **Вольф М.** Международное частное право. – Москва, 1948.
29. **Гуревич И. С.** Правовые проблемы расчётных и кредитных отношений: докторская диссертация. – Ленинград, 1971.
30. **Чешир Дж., Норт П.** Международное частное право. – Москва, 1982.

31. Флейшиц Е. А. Расчетные и кредитные отношения. – Москва, 1956.
32. Иоффе О. С. Советское гражданское право. ЛГУ, 1961. Т. II.
33. Братусь С. Н. Советское гражданское право. Госюриздат, 1951. Т. II.
34. Либерман Ф. Х. Расчётная дисциплина при поставках. – Москва, 1974.
35. Reeday T. G. The Law, relating to Banking. – London, 1976.
36. Гражданское право США. – Москва, 1961.
37. Ансон В. Договорное право. – Москва, 1984.; šią nuostatą patvirtina ir teismų praktika, be kitų, byla Mardort Peach & Co., Ltd. V. Attica Sea Carriers Cpn. Of Liberia (1927).
38. Малейн Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. – Москва, 1968.
39. Иоффе О. С. Правоотношения по советскому частному праву. – Ленинград, издательство ЛГУ, 1949.
40. Иоффе О. С. Обязательственное право. – Москва, 1975.
41. Годэмэ Е. Общая теория обязательств. – Москва, 1948.



Juridical Nature of Clearing

V. Toločko

Joint-stock company "Lietuvos žemės ūkio bankas"

SUMMARY

With a view to the German, French and Russian doctrine of the civil law, the article deals with the nature and the essence of non-cash settlements: the legal characteristics and notion of a monetary obligation, the place of execution of a monetary obligation, the time of execution of a monetary obligation, payment, the ways of payment and liability for default or improper execution of a monetary obligation.

Further to the legislation on non-cash settlements of the Republic of Lithuania, the article provides a representation of specific features of the legal regulation of non-cash settlements in the USA, Great Britain, Germany, France and Russia.

